

Губернского Земского Собрания 1868 г. – Чернигов: В Ильинской Типографии, [б.г.]. – 192 с.

28. Земская медицина, хлебные продовольственные запасы и народное образование в Стародубском уезде. (Из отчета Стародубской Уездной Земской Управы за 1871-72 г.) // ЗСЧГ. – 1872. – № 8 (август). – С. 189-197.

29. Земская медицина, народное образование и состояние народного продовольствия в Кролевецком уезде // ЗСЧГ. – 1872. – № 8 (август). – С. 177-189.

30. По вопросу о народном продовольствии // ЗСЧГ. – 1885. – № 3-й и 4-й (март и апрель). – С. 31-58.

31. Народное продовольствие // ЗСЧГ. – 1877. – № № 5, 6, 7 и 8 (май, июнь, июль и август). – С. 50-62.

32. Народное продовольствие // ЗСЧГ. – 1882. – № 11 (ноябрь). – С. 33-36.

33. Народное продовольствие // ЗСЧГ. – 1882. – № 12 (декабрь). – С. 1-2.

34. Свод постановлений Уездных Земских Собраний Черниговской губернии очередных и чрезвычайных сессий, происходивших в 1898 г. / [сост. Д. Н. Недточаев ; ред. С. И. Лашкевич]. – Чернигов : Типография Губернского Земства, 1900. – 474 с.

35. Журналы XXVII очередного Борзенского Уездного Земского Собрания 1891 года. – Чернигов : Типография Губернского Правления, 1892. – 141 с.

36. Карышев Н. Вказ. праця.

Петровская Ю.М. Особенности деятельности уездных земских учреждений Черниговской губернии по продовольственному обеспечению населения в 60-90-е гг. XIX ст.

В статье рассматриваются особенности деятельности уездных земских учреждений Черниговской губернии по продовольственному обеспечению населения в 60-90-е гг. XIX ст. Особенное внимание уделяется деятельности уездных земств по выработке мероприятий, способных оптимизировать процесс выдачи хлебных ссуд населению во время неурожая. Анализируются причины неудач земских деятелей в этом направлении.

Ключевые слова: Черниговская губерния, уездные земские учреждения, сельская община, хлебная ссуда.

Petrovska Yu.M. Features of activity of povit zemstvo establishments of Chernihiv province in food providing of population in the 60-90th of the XIX-th century

The article reviews the features of activity of povit zemstvo establishments of Chernihiv province in food providing of population in the 60 – 90-th of the XIX-th century. The special attention is applied to the activity of povit zemstvos in formation of measures, able to optimize the process of delivery of grain loans for population during crop failures. Reasons of failures of zemstvo figures in this direction are analysed.

Key words: Chernihiv province, povit zemstvo establishments, rural community, grain loan.

24.03.2012 р.

СУДОВІ ПОВНОВАЖЕННЯ ЗЕМСЬКИХ НАЧАЛЬНИКІВ ТА ЗАСОБИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛАХ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

У статті, в контексті проблеми реформування системи управління та суду Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст., розглядаються питання про обсяг судових повноважень земських начальників та засоби їх реалізації.

Ключові слова: Російська імперія, Чернігівська губернія, судова система, земські начальники, судові повноваження, селянство.

Українські землі, на різних етапах інкорпоровані до Російської імперії, у другій половині XIX ст. перебували під впливом змін, котрі на тривалий час визначили напрямок історичного розвитку. Визначальними у цьому плані стали реформи 1860-1870-х рр. Однак практична їх реалізація виявила цілий комплекс проблем, пов'язаних як із масштабністю перетворень, так і з їхньою паліативністю, відтак на 80-90 рр. XIX ст. припадає період кореляції, котрий був позначений впливом більш консервативної стратегії державного управління. Досить показовим у цьому плані було запровадження 1889 р. інституту земських дільничних начальників, котрий був наділений як адміністративними, так і судовими повноваженнями. Саме таке поєднання повноважень та становий характер інституту (посаду земського начальника могли обіймати місцеві спадкові дворяни за участі дворянської корпорації) зумовили досить критичне ставлення до нього з боку частини сучасників [1; 2; 3], та визначили віднесення його до розряду найбільш реакційних заходів уряду Олександра III представниками радянської історіографії [4; 5; 6; 7]. Однак аналіз практичної діяльності земських начальників дозволяє зробити висновок, що у період значних трансформацій російського суспільства інститут сприяв вирішенню ряду важливих проблем як у системі місцевого управління, так і у судочинстві.

Зважаючи на потребу більш об'єктивного підходу до питання місця та ролі інституту земських начальників у системі місцевого суду періоду 1890-1912 рр., залучивши переважно документальні джерела, розглянемо їхні судові повноваження та вкажемо на межі реалізації на прикладі діяльності земських начальників Чернігівської губернії.

У першу чергу слід наголосити, що компетенція земських начальників у галузі судочинства поширювалася на усіх жителів дільниці, незалежно від їхнього статусу. Великі міста та містечка не входили до дільниць земських начальників і судову владу в них здійснювали міські судді. Це був значний поступ у питанні подолання становості у системі суду. Зважаючи на це, 1889 р. до законів про стани та Загального

положення про селян були внесені відповідні поправки [8, ст. VIII]. Архівні фонди зберігають справи про розгляд земськими начальниками справ між селянами та представниками інших станів, наприклад, між козаком із Суразького повіту Чернігівської губернії М. Железним та почесним громадянином Д. Пашинським і т.п. [9].

Земські начальники розглядали як цивільні, так і карні справи. По цивільному судочинству до їхньої компетенції входили окремі справи по суперечкам та позовам на суму до 500 руб., вони стосувались передовсім оренди землі. Проте, абсолютна більшість справ, котрі розглядались земськими начальниками, передбачала суму позову до 300 руб. [8, ст. 48]. Також земські начальники розглядали справи про порушення правил виготовлення, зберігання та продажу церковних свічок, коли сума позову не перевищувала 300 руб. [10, ст. 162²].

Кількість справ цивільного судочинства у дільницях була неоднаковою і коливалась у межах від 160 до 350 на рік. Так, у земського начальника Суразького повіту Чернігівської губернії В.О.Шамраєва на вересень 1908 р. у реєстрі було 164 справи, 52 з яких лишилися з минулого року, а 2 – ще з 1906 р. [11, арк. 86]. За даними Чернігівського губернатора Є.К. Андрієвського, за 1893 р. на розгляд земських начальників губернії надійшло 10394 цивільні справи. Цей документ дає можливість простежити й характер таких справ. Зокрема, найбільше (2698) виникло у зв'язку із вимогою поновити порушене право володіння, 1121 – про потрави та інші пошкодження полів й угідь, 527 стосувались оренди землі, найму на сільськогосподарські роботи чи службу, 45 – про особисті образи тощо [12, арк. 11].

У контексті цивільного судочинства із відомства земських начальників виключались справи про визнання права власності, справи, пов'язані з інтересами казенних установ, позови проти осіб із невідомим місцем проживання або іноземців, суперечки про право винаходу, та справи, підсудні волосному суду тощо.

Згідно карного судочинства до компетенції земського начальника переходили справи мирових суддів (за виключенням тих, що перейшли до міських суддів), а також справи з безпатентного продажу алкогольних і тютюнових виробів, коли інтереси казни не були представлені [10, ст. 162]. Названі справи не підлягали розгляду земського начальника у наступних випадках: коли вони були в компетенції волосного суду (виключенням була взаємна згода обох позивачів); предметом позову було право власності чи право на володіння нерухомістю; коли в справі були присутні інтереси держави; справи про привілеї та винаходи; про питні збори, вартість яких перевищувала 300 руб.; справи про порубку або пошкодження лісу, коли сума збитків перевищувала 300 руб.

Саме останніх справ у судовій практиці земських начальників Чернігівської губернії було дуже багато [13]. Так, за даними ревізії 1908 р. у дільниці земського начальника Суразького повіту Чернігівської губернії В.О. Шамраєва третина справ була саме про самовільну вирубку лісу, а загалом у 1906 р. земський розглянув 123 карні справи, у 1907 р. – 107 [11, арк. 86]. У період активізації селянського руху протягом 1905-1907 рр. зростає кількість справ про потрави в поміщицьких угіддях та казенних лісах, що додало роботи земським начальникам. Загалом справи про потрави були досить багаточисельними. Так, у земського начальника 5-ї дільниці Суразького повіту Чернігівської губернії у 1912 р. їх було понад 30 [13].

У своїй записці до Земського відділу Міністерства внутрішніх справ Чернігівський губернатор Є.К. Андрієвський вказав, що за 1893 р. до земських начальників губернії надійшло 11707 справ. Переважна більшість стосувалась наступних питань: псування та крадіжки чужого лісу (4392); крадіжок, шахрайства та присвоєння чужого майна (2440); «пооскорбленням чести, угрозам и насилію» (1304); про самовільне використання чужого майна та його псування (888); порушень проти порядку управління (348); порушення порядку, спокою та «благочиния» (289); порушення закону про питні збори (289); порушення Будівельного статуту та законодавства про шляхи сполучення (222); порушення суспільного благоустрою (136); порушення правил протипожежної безпеки (122); «проступки против народного здравия» (110) та ін. [12, арк. 10-11].

У своїй судовій практиці при розгляді карних справ земський начальник послуговувався Статутом карного судочинства, «Уложением о наказаних уголовных и исправительных» (1845 р.), «Уставом о наказаниях, налагаемых мировыми судьями» (1864 р.) та «Уголовным уложением» (1903 р.) [14].

Разом із тим земські начальники за ст. 61 Положення про земських дільничних начальників та ст. 63 Загального положення про селян мали право карати селян на власний розсуд без формального вирішення справи. Саме на такі їхні рішення було дуже багато скарг. Проходили вони і по Другому департаменту Сенату, котрий відміняв найбільш одіозні постанови. Серед них були такі: арешт за швидку їзду у полі; арешт за неявку о 12 год. ночі на вимогу земського начальника без пояснення мети та причини виклику; арешт захисника при слуханні карної справи за порушення тиші; арешт за неявку до земського начальника особи, що проживала в іншій дільниці; штрафування 175 селян за невиконання наказу про ремонт дороги; те ж за невисадку дерев [15, 263] тощо. У перших трьох справах земські начальники явно скористалися своєю дискреційною владою, а у останніх – вони не знали законів, бо подібні справи підпадали під іншу статтю.

Стаття 61 Положення 1889 р. та 57 ст. Загального положення про селян були відмінені царським указом 5 жовтня 1906 р., а от ст. 63 залишалась і земські начальники могли широко користуватись нею. Загалом по цих статтях земські начальники Російської імперії за 10 років (1899-1908) винесли рішення по багатьох справах, але більшість із них були відмінені Сенатом: по ст. 57 – 475 (з них 394 відмінено), по ст. 58 – 192, (відмінено 161), а по ст. 63 – 33 постанови (відмінено 20) [15, 280.]

Переслідуючи мету упорядкування правової системи держави, законодавці намагались наблизити новостворений інститут до норм загальнодержавної судової системи. Саме тому реалізація судових повноважень земських начальників здійснювалась за чіткими правилами [10]. Розглянемо ті з них, котрі дають уявлення про особливості процесу судочинства у земських начальників. Позов чи скарга подавалися за місцем проживання, а якщо позивач і відповідач проживали в різних дільницях – за вибором позивача. Справи про закладене майно або спадщину подавались тому земському начальнику, де воно знаходилося. Заходи по забезпеченню доказів він доручав загальній, волосній чи сільській поліції. Розгляд справ здійснювався земським начальником або за місцем його проживання, або на місці скоєння проступку. Слухання були публічними, а при закритих дверях практикувалися під час вирішення справ про порушення проти сімейних прав, звалтування тощо. Земський начальник сам вирішував питання про форму слухання. У судовій практиці земських начальників застосовувався й заочний розгляд справ при неявці однієї із сторін без поважної причини [16].

Розгляд справ земський начальник проводив одноосібно: вирішував питання про необхідність свідків і викликав їх, обирав форму допиту (під присягою чи ні) і допитував в дільниці чи за місцем проживання, визначав дійсність представлених доказів, і, нарешті, вислухавши суть справи і завершивши дебати, виносив рішення. При цьому до земських начальників разом із частиною повноважень мирових суддів перейшов головний принцип їхньої діяльності – намагання примирити сторони. Для цього він міг відтермінувати слухання або призупинити справу на значний термін до трьох років. Коли окремі моменти справи вимагали більш детального роз'яснення, то земський начальник сам, або на прохання позивача, звертався до компетентних людей, наприклад, для визначення суми збитків. Після оголошення постанови, земський начальник мав пояснити сторонам порядок її оскарження, а позивачу видати виконавчий лист.

Закон не обмежував земських начальників у термінах розгляду справи, і тому цей процес іноді затягувався на місяці і навіть роки. Часто

це пояснювалося об'єктивними причинами, наприклад, хворобою чи відсутністю учасників процесу, а інколи – місцевими звичаями. Так, наприклад, земський начальник Суразького повіту Чернігівської губернії В.О. Шамраєв пояснював ревізорам затримки у розгляді справи звичаєм дільниці не проводити судові слухання влітку через інтенсивні польові роботи [11, арк. 86]. А у 1-й дільниці Кролевецького повіту Чернігівської губернії, де на 1902 р. земським начальником був М.М. Аммосов, губернська ревізія установила, що у 1902 р. не було жодного судового засідання, а деякі справи вже пролежали 4 роки. Загалом у цього земського начальника накопичилось 362 справи [9, арк. 113]. Такі випадки були непоодинокі. Так, ревізія 4-ї дільниці Суразького повіту Чернігівської губернії, де земським начальником з липня 1907 р. був С.М. Долгово-Сабуров, виявила в реєстрі 142 судові справи, внесені 1908 р., і 335 з минулих років, – всього 477 справ. 182 з них ще не були в розгляді, а 43 були відкладені. Але ревізор порахував, що ще 400 справ, не внесених до реєстру, було вже розглянуто цим земським начальником. Таким чином, за досить короткий проміжок часу (трохи більше року) він розглянув понад 500 справ [9, арк. 92].

Судові постанови земських начальників мали обов'язково заноситись до протоколів, що висвітлювали обставини справи.

Процедура підготовки та слухання карних справ була дещо іншою. Справи порушувались за скаргами, повідомленням адміністративних чи поліцейських органів, або ж на власний розсуд, коли земський начальник бачив, що порушується закон. Про справи, що були пов'язані із проступками священиків чи монахів, земський начальник мав обов'язково повідомляти вищі духовні інстанції.

У питаннях карного судочинства земський начальник активно співробітничав із місцевою поліцією, зокрема доручав представникам повітової поліції проводити попереднє дізнання або збирати докази чи необхідні дані, а поліція мала повідомляти земського начальника про всі помічені правопорушення на території його дільниці.

У карному судочинстві, на відміну від цивільного, широко практикувався попередній арешт підозрюваного, а земський начальник міг дозволити застосування поручительства чи заставу, розмір якої визначав сам. Порядок оголошення постанови та приведення її в дію був таким же, як і в цивільних справах.

Забезпечення виконання рішень земського начальника покладалось на місцеву волосну або повітову поліцію, а самому начальнику подавались скарги на неправильне чи повільне виконання його рішень. На нього також покладался контроль за відшкодуванням збитків, присуджених потерпілому. Для цього він сам вирішував, який спосіб

забезпечення позову слід було обрати (арешт майна, поручительство чи ін.), міг розстрочити виплату або змінювати форму забезпечення, наприклад, арешт – грошовою виплатою. Особливу увагу земський начальник мав приділяти неповнолітнім злочинцям, і коли за вчинений проступок покаранням було передбачено тюремне ув'язнення, то переважно замінював його перебуванням у виправних колоніях чи притулках [17].

Апеляції чи скарги на судові рішення земських начальників подавались тому ж начальнику, чие рішення оскаржувалось, а він повинен був протягом трьох днів передати їх до повітового з'їзду, де розгляд відбувався без його участі. Зауваження щодо виконання земськими начальниками судових повноважень загалом чи скарги на вирішення окремих справ за законом мали подаватися до повітового з'їзду земських начальників або Губернського присутствія. Та на практиці скарги інколи, обминаючи ці установи, потрапляли до Канцелярії міністра внутрішніх справ і, навіть, до імператора, а вже звідти передавались до Губернських присутствій. Вищою касаційною інстанцією щодо рішень земських начальників були I-й та II-й департаменти Сенату, які могли відмінити навіть остаточні їхні постанови.

Суперечки про підсудність між декількома земськими начальниками чи між ними і міськими суддями вирішувались місцевими повітовими з'їздами, а при виникненні непорозумінь між новоствореними органами та мировими судовими установами або повітовими з'їздами окружних судів, вони вирішувались окружними судами. Якщо виникали спірні питання із самими окружними судами або ж військовим начальством чи судами духовного відомства, то їх розв'язувала місцева Судова палата в особливому присутствії. В крайніх випадках суперечки виносились на розгляд I-го і Касаційного департаментів Сенату, де й вирішувались остаточо [18, ст. 42¹; 236²].

Коли ж виникала ситуація, за якої було вчинено декілька злочинів, що були підсудні і земському начальнику чи міському судді з одного боку та загальним судовим установам, то перевага надавалась останнім [14, ст. 205²]. Земський начальник повинен був відмовитись від ведення судової справи, коли в ній були присутні його інтереси. Такі справи вирішував інший земський начальник або ж кандидат.

За матеріалами ревізій місцевих адміністративно-судових установ та архівними документами вдалося встановити обсяг навантаження земських начальників у контексті виконання судових повноважень. Так, наприклад, до земського начальника 2-ї дільниці Остерського повіту Чернігівської губернії В.М. Калиновського тільки за перше півріччя 1896 р. надійшла 341 судова справа, а до земського начальника 1-ї дільниці Кролевецького

повіту М.М. Аммосова у 1902 р. їх надійшло 267 [9]. Ці дані ще раз підтверджують значне загальне навантаження земських дільничних начальників із вирішення судових справ.

Щодо співвідношення між карними та цивільними справами, то чітка тенденція не простежується, але у більшості випадків переважали саме цивільні справи, хоча по Чернігівській губернії за 1893 р. співвідношення було абсолютно іншим: карних – 11707, цивільних – 10394 [12, арк. 11].

Також слід наголосити, що коло остаточних рішень земських начальників було досить вузьким. Це постанови з позовів на суму до 30 руб.; ті скарги, що не підлягали оцінці; стягнення з рухомого майна до 50 руб.; всі інші рішення, на які не було подано апеляцій. Земські начальники не могли ані змінювати, ані відмінити своїх рішень. Як видно, одноособово він міг вирішувати лише незначні позови, а більш складні справи разом з апеляційними скаргами передавались до повітового з'їзду земських начальників, де вони вирішувались колегіально, у судовому присутствії. Однак, із судової практики земських начальників Чернігівської губернії видно, що до з'їзду часто передавались і зовсім незначні справи.

Загалом, земському начальнику було дуже важко поєднувати адміністративні та судові повноваження, бо загальний обсяг судових справ був досить значним, а їхня кількість постійно зростала. В результаті у більшості випадків йому доводилось надавати перевагу одній із сфер своєї діяльності, що було неприпустимо. Тому подальша законодавча практика уряду була спрямована на перетворення інституту земських начальників на суто адміністративний орган управління. Зокрема, 1912 р. після тривалих дебатів та критики на адресу уряду і земських дільничних начальників, яка стосувалась, перш за все, принципу поєднання в одній особі судових та адміністративних повноважень, було проведено реформу судової системи, за якою від земських начальників вилучали судові повноваження та контроль за волосними судами і було поновлено мировий суд. Мирових суддів було включено до загальної системи судочинства, інститут міських суддів ліквідовано. Дільниці мирових суддів не співпадали із дільницями земських начальників, до того ж їх було значно більше. Так, у Чернігівській губернії на 1913 р. діяло 156 мирових суддів і 75 земських начальників. Загалом, законодавцям вдалося перетворити мировий суд на близький та доступний населенню, а земських начальників звільнити від значної кількості справ і вивільнити час для адміністративної роботи.

Інститут земських начальників мав риси становості через суто дворянський характер посади та поширення юрисдикції земського начальника у адміністративному відношенні на селянський стан. Але у питанні здійснення судових повноважень було

зроблено відхід від станового принципу. Зокрема, земські начальники розглядали справи, суб'єктами позовів яких були усі жителі дільниці, незалежно від станової приналежності. Вищий нагляд і контроль за земськими начальниками здійснював Земський відділ Міністерства внутрішніх справ і безпосередньо сам міністр. Вищими судовим інстанціям вони не підпорядковувались.

Запровадження інституту земських дільничних начальників внесло вагомі зміни до структури судових органів, наблизивши суд до населення і встановивши контроль за волосними судами, але сама система судочинства все ще залишалась досить складною. Поряд із мережею загальних судових установ було збережено станові судові органи, зокрема для селян. Виправити ситуацію була покликана реформа 1912 р., за якою земські начальники позбавлялись судових повноважень і перетворились на адміністраторів, а мировий суд було поновлено.

Посилання

1. Джаншиев Г. Эпоха великих реформ. Изд. 6-е, доп. – М.: Тов. «Рассвет», 1896. – 797 с.
2. Генкин Д.М. Местный суд и его реформа. – М.: Тип. «Русский труд», 1910. – 94 с.
3. Гессен И.В. Судебная реформа. – СПб., 1905. – 267 с.
4. Зайончковский П.А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. – М.: Мысль, 1978. – 288 с.
5. Зайончковский П.А. Закон о земских начальниках 12 июля 1889 г. // Исторические науки. – 1961. – № 2. – С.42-72.
6. Корелин А.П. Дворянское дело в пореформенной России. 1861-1904. Состав, численность, корпоративная организация. – М.: Наука. – 1979. – 303 с.
7. Дякин В.С. Самодержавие, буржуазия и дворянство в 1907-1911 гг. – Л., 1978. – 245 с.
8. Положение о земских участковых начальниках // ПСЗРИ. – Собр. 3-е. 1889 г. – Т. IX. – СПб., 1891. – № 6196.
9. По жалобам на действия земских начальников Черниговской губернии. – 1897 – 1903. – 411 арк. // Российский государственный исторический архив (далее – РГИА), ф. 1291, оп. 29, спр. 135.
10. Правила об устройстве судебной части и производстве судебных дел в местностях, в которых введено Положение о земских участковых начальниках // СЗРИ. – Прод. 1912 г. – Ст. к Т. XVI.
11. О результатах ревизии крестьянских учреждений Черниговской губернии. – на 216 л. – март 1908 – июнь 1909 // РГИА, ф. 1291, оп. 31, д. 99.
12. Дело Земского Отдела со сведениями о числе и роде судебных дел в рассмотрении каждого земского начальника Черниговской губернии. – 15 октября 1894 – 13 января 1905. – 310 л. // РГИА, ф. 1291, оп. 39, д. 44.
13. Дело земского начальника 5 участка Остерского уезда. Дело о нарушении лесного устава в Косневском лесничестве и другие документы. – 1912. – 125 л. // Государственный архив Черниговской области (далі – ДАЧО), ф. 901, оп. 1, спр. 1.
14. Устав уголовного судопроизводства // СЗРИ. – 1898. – Т. XVI. – Ч. I.
15. История Правительствующего Сената за 200 лет. 1711-1911 гг.: В 4 т. – СПб., 1911. – Т. 4. – 529 с.
16. Повопросам о заочном разбирательстве по гражданским делам, о понудительном исполнении по актам, сокращенном судопроизводстве и об обеспечении доказательств в местностях, где введено Положение о Земских участковых начальниках // РГИА, ф. 1291, оп. 30, д. 79.

17. По вопросу о разъяснении земским начальникам относительно обязательности и для них обращать несосершеннолетних, при указанных в законе условиях, взамен тюремного заключения в исправительные приюты или колонии для несовершеннолетних преступников. – Январь 1901 – март 1902. – 13 л. // РГИА, ф. 1291, оп. 30, д. 44.

18. Устав гражданского судопроизводства // СЗРИ. – Изд., 1898. – Т. XVI. – Ч. I.

Вашченко А.В. Судебные полномочия земских начальников и средства их реализации (на материалах Черниговской губернии)

В статье, в контексте проблемы реформирования системы управления и суда Российской империи второй половины XIX – начала XX вв., рассматриваются вопросы объема судебных полномочий земских начальников и средства их реализации.

Ключевые слова: Российская империя, Черниговская губерния, судебная система, земские начальники, судебные полномочия, крестьянство.

Vashchenko A.V. Land captains' court authorities and means of their realization (based on materials of Chernihiv governorate)

The article reviews issues of the scope of land captains' court authorities and means of their realization – in the context of the problem of executive system and court reforming in Russia empire in the second half of the XIXth – the beginning of XXth century.

Key words: Russian empire, Chernihiv governorate, legal system, land captains, court authorities, peasantry.

24.03.2012 р.

УДК 94(477):347.191.11(477.41) «1861-1917»

М.Г. Казьмирчук

СКАРГИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗМІН У КИЇВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (1861-1917 РР.)

У статті аналізуються скарги населення Київської губернії пореформеного періоду та можливості вивчення їх як повноцінних джерел з вивчення соціально-економічних процесів.

Ключові слова: скарги, соціально-економічні зміни, Київська губернія, пореформений період.

Скарги становлять більшу частину джерел з вивчення соціально-економічного розвитку Київської губернії другої половини XIX – початку XX ст. Вони зберігаються у вітчизняних та зарубіжних архівах і мають певні особливості. Деякі дослідники використовують скарги при дослідженні, але на їхню характеристику мало звертають уваги. Джерелознавці ж аналізують скарги, мало звертаючи уваги на їхній потенціал у розкритті історії повсякденності та соціально-економічних процесів. Тому актуальність вивчення скарг як джерел, що висвітлюють пореформені зміни у Київській губернії, полягає у малодослідженості цієї проблеми серед сучасних науковців. Звернення